

Violeta Ungureanu

Considerații privind statutul referențial al numelor comune

Potențialul referențial al numelor comune depinde de modalitatea de raportare la realitate. În unele cazuri numele comun poate fi utilizat cu funcție predicativă. El nu este predestinat pentru referință: el are sens, adică exprimă o anumită proprietate, dar nu are referent. În exemplul *Ion este inginer*, cuvântul *inginer* exprimă noțiunea, dar nu se raportează la vreun eveniment din realitate. În cazul dat, numele se utilizează **nerreferențial**. Apelativele se pot folosi și cu valoare generică. În exemplul *Scriitorul fără talent e ca soldatul schiop*, cuvântul *scriitor* sau *soldat* are ca referent *genul* sau *specia*, mulțimea obiectelor de același fel.

Alta este situația în care numele comun desemnează un element concret al clasei date, iar substantivele se utilizează **referențial**: de exemplu, *Arhitectul orașului i-a făcut un proiect al casei*. În cazul utilizării referențiale se distinge referirea *definită și nedefinită*, în funcție de informația pe care o dețin cei doi interlocutori. Numele comun poate fi o unitate de dicționar (*medic, om*), fie o unitate sintactică (*un tânăr*), posibil să conțină și anumite grupuri nominale actualizate (*un tânăr care stătea la masa aceasta*). Numele comun are drept extensional o mulțime de referenți posibili, o mulțime care există doar prin forța abstracției infinității actuale. Extensionalul este o mulțime deschisă, de exemplu, extensionalul cuvântului *casă* este mulțimea tuturor caselor care au fost, sunt și vor fi. Numele comune posedă o structură semantică complexă, constituită atât pe baza unui concept cu referire la o clasă de obiecte, cât și a unui conținut concret, individual creat în vorbire de caracteristicile referentului. Apelativele se pot referi la orice obiect ce corespunde sensului respectiv. E. Paduceva menționează că statutul referențial al numelui este determinat, pe de o parte, de sensul cuvântului însuși și, pe de altă parte, de specificul construcției în care apare [1, p. 83]. Astfel, numele comun apare însoțit de anumiți determinanți pentru a-și preciza domeniul de referință. Deci la baza actului de referință este *numele + determinant sau actualizator*, deoarece pe lângă faptul că un nume în calitatea sa de unitate a limbii desemnează ceva, el se realizează și în comunicare, unde vorbitorii îi adaugă anumiți determinanți. Utilizarea descripțiilor pentru identificarea obiectelor presupune după P. Strawson, [2, p 86-89] prezența unei sfere de sensuri identificatoare și a unui sistem de actualizare ce include articolul, pronumele demonstrativ și posesiv, numite cuantificatori. Acest mecanism permite trecerea numelor comune în nume proprii.

Actualizatorii sunt acele cuvinte sau componente ale propoziției, care transformă numele comune într-un grup nominal actualizat. Din categoria actualizatorilor fac parte astfel de cuvinte și îmbinări ca: *acesta, acela, același, fiecare, fiecare din, unul sau*

altul, niciunul, mai mult decât doi, ambii, toți trei, ori unul, ori altul etc. De exemplu, din sintagma *un om tânăr* pot fi constituite grupuri nominale ca: *acest om tânăr, toți oamenii tineri, un oarecare om tânăr* etc. Sensul actualizatorului este un fel de instrucțiune pentru vorbitori referitor la felul cum să trateze obiectele care sunt incluse în extensionalul numelui când caută referentul. Cuvintele identificatoare sunt substitute ce înlocuiesc obiectul sau clasa de obiecte despre care se vorbește în procesul de comunicare. În această ordine de idei, M. Munteanu, invocând părerea lui K. Jonasson, menționează că „sintagma nominală, în totalitatea ei (substantiv + determinant), prin semnificația descriptivă, denominativă sau instrucțională pe care o vehiculează, va da seama de referentul vizat. Atât semnificația lexicală a substantivului, cât și a determinantului creează o anumită perspectivă asupra modului în care referentul este „dat” [3, p. 60]. De exemplu, cuvântul *acoperiș*, ca unitate a limbii, desemnează „partea de deasupra care acoperă și protejează o clădire de intemperii; acoperământ” și are drept referent partea unui întreg, adică a casei, clădirii sau a altei construcții. Acest cuvânt în comunicare poate fi utilizat cu diferiți determinanți: *acoperiș cu olane, de țiglă, de șindrilă, de ardezie, de tablă. Acoperiș cu un singur versant, cu două versante, cu patru versante. A pune acoperișul unei clădiri. Casa are un acoperiș de țiglă.* În calitate de referent al acestui cuvânt poate apărea întregul, *casa* propriu-zisă, într-un context de tipul: *A avea un acoperiș deasupra capului. A locui sub același acoperiș cu cineva.*

Relația de referință, ca relație particulară dintre limbă și lume, leagă semnele limbii de obiectele desemnate. Astfel, când pronunțăm un cuvânt din limba română, de ex., *cafea*, imediat apare legătura dintre acest semn și referenții săi: boabele arborelui de cafea și un lichid amar, cu miros puternic, folosit ca băutură. Sensul referențial al cuvântului *cafea* este parte componentă a semantemului acestui cuvânt, alcătuit din două sememe: 1) sămânța arborelui de cafea și 2) băutură preparată din boabele de cafea prăjite și măcinate. Aceste două sememe, care reprezintă referința virtuală, cea a codului limbii, se vor actualiza în funcție de context. Contextul localizează în timp și spațiu, cuantifică, determină gradul de generalitate al unui cuvânt. Contextul determină semnificația cuvântului. Astfel, sensurile referențiale ale enunțurilor *Cafeaua nu se cultivă în toate țările. și În fiecare dimineață servim o cafea.* diferă, deoarece unitatea lexicală *cafea* trimitela două obiecte diferite ce pot fi atribuite clasei date de referenți. Pe lângă sememele sus-menționate ale cuvântului *cafea*, care țin mai mult de sistem, în discurs, apare o altă semnificație a acestui cuvânt relevantă în [4, p. 63], al cărei referent se îndepărtează mult de cele ale cuvântului *cafea* (băutură tonifiantă) și capătă un sens nou (convorbire, discuție, ținută într-o atmosferă degajată, în timpul căreia se poate servi și o cafea).

Vom supune analizei un șir de unități lexicale din categoria apelativelor antrenate în cercetarea noastră pentru a ilustra cele menționate supra.

Cuvântul *aer* desemnează un „amestec de gaze care alcătuiesc straturile inferioare ale atmosferei și care este absolut necesar vietăților aerobe”. Se folosește în îmbinări de tipul: *Aer curat, aer de munte, aer de mare, închis, rece, umed, condiționat. A sta*

la aer curat. *A se mișca mult în aer liber*. Respectiva unitate lexicală poate trimite și la alți referenți: văzduh, atmosferă: *A spinteca aerul. A pluti în aer. A fi în aer. A rămâne în aer. Avionul se ridică în aer*, dar și *A fi* (sau *a se simți*) *ceva în aer*, *A fi* (sau *a rămâne*) *în aer*. O altă semnificație indică un referent diferit de cei doi menționați. E vorba de *înfațișarea, chipul, aspectul* cuiva în contexte de tipul: *A avea un aer trist. A lua un aer oficial. A da cuiva un aer de seriozitate. A-și da aere*.

Sensul referențial al cuvântului *adresă* este 1) indicație, date (pe scrisori, pe colete etc.) cuprinzând numele și domiciliul destinatarului, care indică domiciliul unei persoane. 2) comunicare oficială. Aceste sensuri se actualizează în contexte de tipul. *adresa expeditorului, destinatarului, adresă exactă, incompletă. A scrie adresa pe o scrisoare. A-și schimba adresa. A se interesa de adresa cuiva. A căuta adresa cuiva. A-și lăsa adresa. A greși adresa. A pleca fără adresă. A spune ceva la adresa cuiva. A face observații răutăcioase la adresa cuiva. Aceasta este o aluzie la adresa lui. Adresă de salut, de felicitare, de mulțumire, de protest*.

Cuvântul *aripă* poate avea drept referent un organ al păsărilor, al unor insecte și al unor mamifere, care servește la zbor, în contexte: *Pasărea întinde aripile. Cocoșul bate din aripi*. Un alt referent la care trimite acest cuvânt este *parte al unui avion* numit astfel prin asociere cu referentul propriu zis: aripa avionului. Semnificația acestui cuvânt presupune și alți referenți: *flanc, extremă*, în exemple: *A ataca pe aripi. Aripa dreaptă. Aripa stângă sau grupare extremă: Aripa stângă sau dreaptă a unui partid*. Contextele *A prinde aripi. A prinde la aripi. A lua pe cineva sub aripa sa ocrotitoare* au alte sensuri referențiale: independență și ocrotire, protecție.

Cuvântul *artă* poate desemna o formă a activității umane: *Artă abstractă. Artă populară. Artă decorativă. Artă dramatică. Operă de artă. A promova arta. A stimula arta. A fi un admirator al artei*, dar și *pricepere, măiestrie; îndeletnicire: Arta de a declama. Arta de a citi și a scrie. Artă interpretativă. Artă culinară. Artă militară*.

Articol cunoaște următoarele sensuri și utilizări: a) expunere scrisă într-o publicație periodică: *Articol de ziar. Articol de fond. Articol documentar. Articol publicitar. A scrie un articol. A publica un articol*. b) diviziune într-un act normativ: *Articol de lege. Articol din contract*. c) articol de comerț: *Articol cerut, căutat. Articol rar. Articol vandabil, nevandabil. Articol de larg consum. Articol de mercerie, de galanterie, de toaletă. A lansa pe piață un articol. Acest articol se vinde bine*. d) parte de vorbire: *Articol hotărât, nehotărât*.

Asociație poate desemna o grupare de persoane: *Asociație economică, industrială, studențească. A întemeia / a înființa o asociație. A desființa o asociație. A intra într-o asociație. A ieși dintr-o asociație. A face parte dintr-o asociație. A primi pe cineva într-o asociație. A exclude pe cineva dintr-o asociație*, dar și *proprietate a psihicului: Asociație de idei*.

Aspect (înfațișare): Aspect exterior. Aspect îngrijit. A avea un aspect plăcut. A judeca după aspectul exterior. A-și îngriji aspectul exterior. A avea aspectul unui om sănătos, unui om bolnav și (criteriu, punct de vedere) Sub acest aspect. A vedea ceva sub un anumit aspect. A privi ceva sub un alt aspect. Acesta este un aspect important.

Diferite sensuri referențiale are și cuvântul *atenție*: a) (concentrare a psihicului) *A asculta pe cineva cu multă atenție*. b) interes, preocupare: *În atenția cuiva*. *A acorda atenție cuiva sau uni lucru*. *A atrage cuiva atenția asupra cuiva sau asupra unui lucru*. *A atrage atenția asupra unui neajuns, asupra lipsurilor*. *Atrag atenția că...* *A atrage atenția cuiva asupra sa*. *A nu acorda cuiva sau unui lucru nici o atenție*. *A solicita atenția cuiva*. *A supune ceva atenției cuiva*. *A captiva atenția cuiva*. *A distrage atenția cuiva de la ceva*. *A-și îndrepta atenția asupra cuiva sau asupra unui lucru*. *A urmări ceva cu atenție*. *A fi în centrul atenției*. *Pot să vă rețin atenția câteva clipe? Se pare că a scăpat atenției dumneavoastră faptul că...* c) (amabilitate) *A înconjura pe cineva cu atenție*. *A copleși pe cineva cu atenții*. d) dar: *A aduce cuiva o mică atenție*.

Atmosferă (înveliș gazos): *Nava cosmică a reintrat în atmosfera pământului*, dar și (ambianță, stare de spirit): *Atmosferă intimă, degajată, apăsătoare, încordată, dușmănoasă, distructivă, constructivă, rece, încărcată, misterioasă, plăcută, sărbătorească*. *Atmosferă de încredere, de teroare*. *A încălzi atmosfera*. *A face atmosfera în favoarea sau împotriva unui lucru*. *A învenina atmosfera politică*. *Discuțiile au avut loc într-o atmosferă cordială, de încredere reciprocă*.

Atracție (acțiune reciprocă între două corpuri): *Atracție universală*. *Atracție moleculară*. *Atracție magnetică*. *Forța de atracție a pământului și (înclinare puternică spre cineva sau ceva, farmec)* *A simți o mare atracție pentru cineva*. *A exercita o puternică atracție asupra cuiva*. *Forță de atracție*. *A avea o atracție irezistibilă*.

Diferiți referenți are și cuvântul *bancă* (scaun lung și scaun cu pupitru pentru școlari): *Bancă de lemn, de piatră*. *Bancă de școală*. *Banca acuzațiilor*. *Banca apărării*. *A se așeza pe bancă*. *A sta pe bancă*. *A se ridica de pe bancă*. *A sta în bancă*. *A ieși din bancă*. *A sta împreună în aceeași bancă*. *A scoate ceva de sub bancă*. *De pe băncile școlii, dar și (instituție)* *Bancă de credit, de depuneri, de schimb, de emisiune*. *Bancă națională, de stat, particulară*. *A depune bani la bancă*. *A avea bani la bancă*. *A ridica bani de la bancă*. *A avea un cont la bancă*. *A sparge o bancă*.

Baterie (subunitate de artilerie): *Baterie de câmp, asediu, antiaeriană, antitanc și baterie electrică*. *Baterie de acumulare*. *A încărca bateria*. *A schimba / a înlocui bateria unei lanterne de buzunar*.

Bărbat poate desemna (persoană adultă de sex masculin): *Un bărbat tânăr*. *Un bărbat în vârstă*. *Un bărbat în floarea vârstei*. *Un bărbat în puterea cuvântului*. *Un bărbat puternic*. *Un bărbat bine*. *De la bărbat la bărbat*. *A se încurca cu bărbații*. *Fii bărbat!* dar și sensul de (soț) *A nu avea bărbat*. *A lua pe cineva de bărbat*. *A-și găsi un bărbat*. *A divorța de bărbat*. *A trăi despărțită de bărbat*.

Buletin (act oficial care atestă identitatea unei persoane) *Buletin de identitate, (notă informativă) Buletin oficial, Buletin comercial, Buletin de bursă, Buletin de știri, Buletin meteorologic, Buletin medical, (publicație periodică) A edita un buletin, (buletin de vot) Buletin alb, Buletin nul*.

Mai multe sensuri referențiale are cuvântul *Cameră* (odaie): *Cameră de lucru*. *Cameră de oaspeți*. *Cameră de zi*. *Cameră de dormit*. *Camera copiilor*. *Cameră de hotel*. *Cameră mobilată*. *Cameră cu un pat*. *Cameră cu două paturi*. *Cameră la mansardă*.

Cameră la stradă. Cameră spre curte. Cameră la parter. Cameră la etaj. Cameră cu intrare separată. Camere alăturate. Cameră de închiriat. Cameră murdară și sărăcăcioasă. Apartament cu două camere. Camere care comunică între ele. Camerele dau una în alta. A intra în camera. A ieși din cameră. A sta toată ziua în cameră. A merge în camera sa. A fi în cameră. A face curățenie în cameră. A face curat în cameră. A aerisi camera. A ține curat în cameră. A da cu chirie o cameră. A lua cu chirie cameră. A avea o cameră cu intrare separată. A dormi în aceeași cameră, în camere separate, (încăpere cu destinație specială) Cameră de lucru. Cameră obscură. Cameră de comandă. Cameră frigorifică. Cameră de ventilație. Cameră blindată a unei bănci, (cameră de ardere) Cameră de combustie, (cameră de luat vederi), (tub sau balon de cauciuc umplut cu aer) Cameră pentru automobile. Cameră de bicicletă.

O gamă bogată de sensuri referențiale are cuvântul *foaie*: (frunză) *Trifoi cu patru foi, foaie de varză*, (bucată dreptunghiulară de hârtie (de scris) *filă a unei cărți, a unui registru sau a unui caiet*) *Foaie de hârtie, foaie volantă, foaie de drum, foaie de prezență, foaie de temperatură, foaie locală*, (Ziar, revistă) *Foaie de titlu*, (lățimea unei pânze; bucată de pânză întrebuițată în toată lățimea ei la confecționarea unei haine) *Fustă dintr-o foaie, din patru foi*, (strat de aluat, subțiat cu vergea, din care se fac plăcinte, tăieței) *foi de plăcintă*.

În urma analizei unui grup restrâns de apelative din perspectiva sensurilor referențiale se poate face o subcategorizare în funcție de trăsătura concret / abstract a referentului. Unele substantive trimit la un referent concret, altele la unul abstract. Unele substantive pot trimite atât la un referent concret, cât și la unul abstract. Numărul referenților variază în funcție de sensurile cuvântului respectiv. De exemplu, au un referent concret substantivele: *telefon, pantof, lampă, tablou, calculator, masa, scaun, casa, televizor, ușa, casă, baterie, pix, stilou, tabletă, boxă, ceas, cablu*; substantivul *buchet* cu sensul (mănunchi de flori) se caracterizează prin trăsătura concret: *Un buchet de flori de câmp. Buchetul miresei. A culege un buchet de flori. A face un buchet de flori. A înmâna cuiva un buchet de trandafiri*, dar și abstract cu sensul de (aromă specială a unor vinuri): *Buchetul vinului. Un vin cu buchet*.

Un referent abstract au cuvintele de tipul: *afacere* (treabă, îndeletnicire) *Însărcinat cu afaceri permanent, ad-interim*, (tranzacție) *Afacere comercială, financiară, bancară. Afacere bună, grasă. Afaceri la negru. A încheia cu cineva o afacere. A intra într-o afacere. A ieși dintr-o afacere. A se retrage din afaceri. A însărcina pe cineva cu o afacere. A face o afacere bună cu ceva. A pune pe picioare o afacere. A învăța o afacere dubioasă. A băga bani într-o afacere. Cum merg afacerile? Afacerile merg bine, prost. Afacerile stagnează. Afacerea nu rentează.*

Adunare: (întrunire) *Adunare anuală, generală, extraordinară. Adunare de alegeri, de protest. A fixa o adunare. A deschide o adunare. A lua parte la o adunare. A ține o adunare. A veni cu o propunere în adunare. A părăsi o adunare în semn de protest. A împrăștiia cu forța o adunare. A închide, a ridica o adunare. Declar deschisă, închisă adunarea noastră.*

Afirmație: (exprimare a unei păreri) *O afirmație curajoasă, impertinentă. Afirmații nefondate, neîntemeiate. A face o afirmație. A rămâne la afirmația sa. A combate afirmațiile cuiva. A verifica afirmațiile cuiva. E o simplă afirmație. Aceasta este o afirmație nefondată.*

Alarmă: (semnal) *Alarmă aeriană. Stare de alarmă. A se afla în stare de alarmă. A da alarma. A suna alarma. A trage semnalul de alarmă, (neliniște, spaimă) Alarmă falsă.*

Lista ar putea fi completată cu următorul inventar de substantive: *ajutorare, amplificare, ascultare, atașare, clasificare, ameliorare, compătimire, demoralizare, depărtare, emanare, falsificare, hipnotizare, apreciere, grațiere, aerisire, încălcare, folosire, durere, implorare etc.*

În general se constată că majoritatea substantivelor formate de la verbe au o valoare abstractă (respectiv un referent abstract), deoarece proiectează acțiunea verbului de la care s-au format, o acțiune nedeterminată în timp și în spațiu.

Referințe bibliografice

1. Падучева Е. *Высказывание и его соотносительность с действительностью*. Издательство Наука, Москва, 1985.
2. Strawson P. *Identifying reference and truth values*. In: *Semantics*. Cambridge, 1971.
3. Munteanu, M. *Semantica textului și problema referinței nominale*. Cluj-Napoca, Editura Accent, 2006.
4. Păcuraru, V. *Considerații privind dezambiguizarea semnelor lexicale polisemantice prin prisma interacțiunii semanticii cu pragmatica*. În: *Philologia*, nr. 1-2, 2010.

Institutul de Filologie al AȘM
(Chișinău)